

¹⁵ «Истину встановлює суд історії»: Збірник на пошану Федора Павловича Шевченка. – Т.1. – К., 2004. – 784 с.; «...Создавать невыносимые условия для врага и всех его пособников...»: Красные партизаны Украины, 1941–1944: малоизученные страницы истории: Документы и материалы. – К., 2006. – 430 с.; Українська революція 1917–1920 рр. в листівках та газетах: Альбом. – Суми, 2005. – 85 с.

¹⁶ http://www.archives.gov.ua/Sections/Repres_rezhymu.php

¹⁷ Голодомор 1932–1933 років на Миколаївщині: Свідчать архівні документи. – Т.1: Реєстр документів меморіального характеру з фондів державного архіву, які свідчать про причини, перебіг та наслідки Голодомору 1932–1933 років у Миколаївській області. – Миколаїв, 2008. – 386 с.

¹⁸ <http://www.nbu.gov.ua/books/rarity/>

¹⁹ <http://www.nbu.gov.ua/vernadsky/e-texts>

²⁰ <http://biblioteka.uz.ua/elib/kray.php>

²¹ <http://www.history.univ.kiev.ua/ukrbooks/letop/index.html>

²² <http://www.history.univ.kiev.ua/ukrbooks/perelik.html>

²³ <http://www.history.univ.kiev.ua/golodomor/index.html>

²⁴ http://uk.wikisource.org/wiki/Категорія:Історичні_твори

²⁵ http://uk.wikisource.org/wiki/Категорія:Історичні_документи

The author made an attempt to analyse the basic forms of presentation of historical sources in the Ukrainian segment of the Internet which is the subject of the special section of archaeography science as Internet-archaeography. Classification of basic types of Internet publications is given, three types of archaeological products are thoroughly examined: electronic library, electronic document edition and educational reading-book.

С.В.Віднянський*

СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗІ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ В УКРАЇНІ**

У статті розглядаються основні проблеми й перспективи досліджень зі всесвітньої історії у незалежній Україні як актуальне завдання і важливий напрям розвитку вітчизняної історичної науки. Зокрема, виділяються нові тенденції та позитивні зрушення щодо наукового рівня й тематичної спрямованості вивчення українськими науковцями проблем всесвітньої історії та міжнародних відносин, заснування нових спеціалізованих науково-дослідницьких центрів, фахових часописів та інших інституційно-організаційних форм розвитку досліджень з актуальних питань всесвітньої історії.

З огляду на рішення Президії, Секції суспільних і гуманітарних наук (далі – ССГН), Бюро відділення історії, філософії та права НАН України щодо невідкладних завдань соціогуманітарних наук і перспективних напрямів комплексних (міждисциплінарних) досліджень академічних установ ССГН, зокрема про важливість поглиблення досліджень зі всесвітньої історії й необхідність створення відповідного інституту з метою осмислення історичного досвіду, нинішнього етапу та перспектив поступу сучасного світу, пропонуємо деякі загальні міркування щодо стану й перспектив розвитку наукових студіювань зі всесвітньої історії в нашій країні. Цілком зрозуміло, що зробити повноцінний аналіз здобутків, проблем та основних напрямів роботи вітчизняних істориків-всесвітників в одній статті – завдання практично нездійсненне, тим паче, що за роки незалежності України до відомих ще з

* Віднянський Степан Васильович – д-р іст. наук, професор, завідувач відділу всесвітньої історії Інституту історії України НАНУ.

** Основні тези статті у формі наукової доповіді було виголошено на засіданні вченої ради Інституту історії України НАНУ 27 травня 2010 р.

радянських часів істориків-всесвітників додався досить великий загін молодих учених із різних регіонів України. Зокрема, за останніми даними ВАК України, із понад 3 тис. дисертацій з історії, захищених за роки української незалежності, приблизно 400 виконано за спеціальністю «всесвітня історія», що є, безперечно, позитивною тенденцією у розвитку вітчизняної історичної науки. Лише у відділі всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України НАНУ, який розробляє комплексну проблему «Україна у всесвітньо-історичному процесі», за цей час підготовлено й успішно захищено 10 докторських і понад 30 кандидатських дисертацій з актуальних проблем всесвітньої історії та міжнародних відносин.

Отже, дослідження різноманітних проблем всесвітньої історії і в Україні (можливо, не такою мірою, як в інших країнах) стає досить популярною справою. Кожні п'ять років збираються світові конгреси історичних наук. Зокрема, 20-й такий форум відбувся 2005 р. в Австралії. На жаль, українська делегація представлена там не була. Цей факт, звичайно, не є винятковим для вітчизняних гуманітарних наук, які поки що не інтегровані сповна до світової науки. Остання за умов глобалізації вже не така абстрактна ідея доби Просвітництва, коли популярними були міркування щодо всесвітньої республіки вчених. Розв'язання цієї проблеми для України знову пов'язане з «банальними» речами: матеріальними і символічними мотивами, рівнем підготовки кадрів та участю у міжнародній науковій співпраці, розвитком наукових товариств, за якими стоять історичні школи – політичної, соціальної, економічної історії, історії культури тощо.

Із цього приводу дозволимо кілька міркувань про «історичні школи». Доводиться часто читати й чути, що на тому чи іншому історичному факультеті, як правило регіональних вузів, чи не кожний професор створив свою «наукову школу». Можливо, це і справедливо для окремих із них, які є не лише суто кабінетними вченими, що працюють роками над улюбленою темою переважно для власного задоволення, а і які пропагують свою проблематику та поширюють свої методологічні принципи й методику дослідження серед своїх учнів, послідовників тощо. Утім, створивши чи, радше, проголосивши про створення «школи» свого імені, чимало з них демонструють цим не тільки свої непомірні амбіції, а й відсутність елементарних знань, уявлень про те, що таке «історична школа».

І хоча досі не існує загальноприйнятого поняття «історична школа», але більшість історіографів сходяться на тому, що це колектив дослідників, об'єднаних спільною проблематикою, єдиними методологічними принципами, концепціями, які:

а) ґрунтуються навколо відомого й авторитетного в наукових колах дослідника з якоїсь проблеми, котрий виробив нові, оригінальні й науково обґрунтовані принципи дослідження якоїсь проблеми або періоду в історії країни (наприклад, «Скептична школа» в Росії у першій половині XIX ст. очолювана М.Каченовським);

б) об'єднуються навколо історичного часопису (наприклад, загальновідома Школа «Анналів», сформована 1929 р. французькими істориками М.Блоком, Л.Февром і розвинута у повоєнні роки Ф.Броделем та іншими вченими навколо однойменного щорічника економічної та соціальної історії);

в) займаються розробкою нових методів дослідження або нової концепції історії країни (наприклад, Київська школа документалістів В.Антоновича, Львівська і Київська школи М.Грушевського; в Європі – наприклад, Баденська (Фрайбурзька) школа, очолювана представниками неокантіанської філософії Г.Ріккертом, В.Віндельбандом) тощо.

Однак головною ознакою історичної школи є наявність ланки учитель – учні, послідовники. Тобто, далеко не всі, навіть широко відомі вчені, можуть претендувати на власну історичну школу. Наприклад, як би не здавалося дивним, але знані російські історики В.Ключевський і С.Соловйов не створили власних шкіл, хоча вважалися і вважаються незаперечними авторитетами російської історіографії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

І хоча відповідальним історикам слід особливо пам'ятати крилату фразу про те, що «постріл, зроблений у минуле із рушниці, повертається пострілом із гармати», але все ж наважимося стверджувати, що виходячи з вищесказаного є, наприклад, усі підстави вважати, що у 1960–1980-х рр. (коли більшість нинішніх вітчизняних істориків навчалися у вузах, здобуваючи фахову спеціалізацію) в українській історіографії, зокрема на відповідних вузівських кафедрах, та і в Інституті історії АН УРСР серед істориків-всесвітників існувала, по суті, єдина історична школа, в основі методології якої лежала концепція класової боротьби. Ці «боротьбисти», або апологети так званого «іншування» в історії зі штучним загостренням конфліктних ситуацій за полярними категоріями, у своїх статтях, дисертаціях, монографіях постійно проти когось або проти чогось боролися: або «проти буржуазного ладу, наступу капіталу і підступів світового імперіалізму», або «за встановлення радянської влади і дружбу з першою країною Рад» та «будівництво світлого соціалістичного майбутнього» тощо. Автор теж вийшов із цієї школи і добре знає, що на основі цієї ж концепції розроблялися і «наукові» історії окремих країн та основні періоди всесвітньої історії, особливо новітньої. Причому більшості провідників цієї школи було притаманне фантастичне відчуття політичної кон'юнктури, про що, зокрема, переконливо пише стосовно так званої «історичної школи» професора Ужгородського національного університету І.Гранчака його колега О.Мазурок у нещодавно виданій оригінальній історіографічній праці¹.

Щоправда, професор Я.Грицак вважає, що в університетах України радянської доби виникла лише одна справжня наукова школа істориків – професора М.Ковальського у Дніпропетровську, що пов'язано насамперед із наявністю більших прав і можливостей місцевого університету, підпорядкованого московському міністерству не через київське, а безпосередньо. Академік НАН України Я.Ісаєвич додає ще одну виразно окреслену, із його погляду, школу з питань аграрної історії, урбаністики й демографії – професора Львівського університету Д.Похилевича. Можливо, можна говорити ще про деякі школи, наприклад, сходознавства професора Луганського університету В.Бейліса, або археографічну та джерелознавчу школу професора Ф.Шевченка чи історіографічну школу професора А.Санцевича у Києві.

Водночас загальновідомо, що серйозне вивчення всесвітньої історії від античності до наших днів завжди було прерогативою імперських центрів. Так, у радянські часи цим займалися в основному науковці Москви й, частково, Ленінграда. В Україні ж праці з цієї ділянки історії були рідкісними й викликали підозру. Досить згадати для прикладу, як у 1950-х рр. у штики зустріли, хай не зовсім досконалу, але капітально скроєну «Історію Франції» київського професора К.Джеджули.

Практично всі спорадичні спроби відновити чи розвинути в Україні окремі напрями досліджень зі всесвітньої історії, наприклад, сходознавство, успіху не мали. Лише на початку 1960-х рр. було створено дві академічні наукові (згодом реорганізовані в координаційні) ради із проблем, формулювання яких говорять самі за себе: Історії соціалістичного будівництва в європейських країнах народної демократії (голова – член-кореспондент АН УРСР

І.Мельникова) та Історії міжнародного робітничого і національно-визвольного руху (голова – академік АН УРСР А.Шлепаков). Наприклад, перша координувала науково-дослідницьку діяльність понад 150 українських істориків-всесвітників, у тому числі майже 30 докторів наук, які розв'язували одне із пріоритетних у ті часи завдань радянської історичної науки – «глибокого вивчення закономірностей становлення і розвитку світової системи соціалізму, історії зарубіжних соціалістичних країн та їх спільного досвіду в будівництві нового життя, формування й удосконалення нових, соціалістичних міжнародних відносин».

Про тематичну спрямованість їх праці, кількісні та якісні характеристики здобутків українських істориків-всесвітників радянських часів уже частково доводилося писати у статті, присвяченій 50-літтю «Українського історичного журналу», де, зокрема, зазначалося, що з 1957 р. до 1991 р. у часопису надруковано приблизно 800 наукових статей та інших матеріалів із проблем всесвітньої історії і міжнародних відносин, що становило трохи більше 7% усіх опублікованих у ньому за цей час матеріалів². Це теж один із показників місця досліджень питань всесвітньої історії в українському історіографічному процесі радянської доби.

Після краху СРСР і разом із ним марксистсько-советських канонів історієписання з'явилися певні позитивні зрушення щодо тематичної спрямованості й наукового рівня дослідження українськими науковцями проблем усесвітньої історії, хоча тривалий посткомуністичний трансформаційний період, що продовжується й донині, накладає відчутний відбиток на всі аспекти інтелектуального життя, у тому числі й розвиток вітчизняної історичної науки, де все ще тривають пошуки нових методологічних, тематичних та історіографічних парадигм. І все ж однією з помітних сучасних тенденцій її еволюції стало зростання інтересу українських дослідників, зокрема, молодих, до питань історії зарубіжних країн та міжнародних відносин, що впродовж тривалого часу фальсифікувалися і на початок 1990-х рр. виявилися деформованими численними «білими» і «чорними» плямами.

І це цілком закономірно. Адже нині вже навряд чи слід особливо доводити, що разом із подальшим розвитком українознавчих досліджень в Україні, де за роки незалежності дійсно досягнуто значного прогресу в ліквідації та об'єктивному висвітленні передусім «білих» плям вітчизняної історії (водночас, зазначимо, створено і чимало нових міфів!), важливим завданням історичної науки є вивчення актуальних проблем всесвітньої, або загальної, глобальної історії чи історії світу, зокрема європейської, особливо з урахуванням офіційно проголошеного нашою державою європейського вибору та євроінтеграційного стратегічного курсу. Окрім так званого соціального замовлення, значну роль відіграють і специфічні потреби сучасної історіографії, що вимагають не лише інтегрування української історії у загальноєвропейський та загальносвітовий контексти, а й створення власного цілісного погляду на розвиток цивілізації та актуальні проблеми всесвітньої історії. І хоча у світовому науковому середовищі розгортається дискусія на тему «Чи є історія лише галуззю пропаганди і як звільнити дослідження всесвітньої історії від кон'юнктурного підпорядкування сучасним цінностям», не менш важливим завданням української історичної науки залишається популяризація знань із минулого окремих зарубіжних країн і народів, усесвітньої історії взагалі в українському суспільстві, виховання у наших громадян почуття причетності до розвитку європейської, світової цивілізації.

Нарешті загальновідомо, що ефективна політична дія неможлива без опори на точне та обґрунтоване історичне знання. Зокрема історичні знання,

усвідомлення досвіду розвитку світової цивілізації та навколишнього світу, бачення свого реального місця у ньому в минулому й сьогодні завжди відігравали і відіграватимуть неабияку роль у житті народів, суспільств та окремих особистостей. Особливо актуально це звучить для українців та України, яка як етнографічний простір від самих початків своєї історії була не лише місцем зіткнення й суперництва, а й водночас – співжиття та взаємовпливів різних цивілізаційних спільнот. Яскраве й водночас складне, а в окремі періоди історії драматичне минуле одного з найбільших центральноєвропейських народів – українського – нерозривна складова загальноєвропейського і всесвітнього цивілізаційного процесу. Більше того, зовнішні фактори, зокрема, значні події й переломні етапи всесвітньої історії та міжнародних відносин, завжди справляли суттєвий вплив на історичну долю українського народу. Тому без контексту світового цивілізаційного поступу неможливе відтворення повної та об'єктивної національної історії, з'ясування місця й ролі України та українського народу у всесвітньому історичному процесі.

Отже, що ми маємо наразі, чого досягли за роки незалежності у вивченні проблем всесвітньої історії? На наш погляд, найбільш яскравим віддзеркаленням рівня наукових (академічних) студіювань зі всесвітньої історії є шкільні й вузівські підручники як селекція нових наукових знань, тому насамперед кілька зауважень про них. Авторів часто доводилося рецензувати або редагувати підручники й посібники зі всесвітньої історії; я і сам є автором навчального посібника зі всесвітньої історії для 11 класу, який витримав кілька видань, та незалежним експертом зі всесвітньої історії Українського центру оцінювання якості освіти, і тому, мабуть, маю право сказати, що більшість із них не відповідає сучасному рівню історичних знань та вимогам історіографії й навчального процесу. Їх зміст занадто схематичний, безпроблемний, статичний, а головне – не відбиває всієї багатоманітності суспільних процесів в історії людства і не формує, кажучи словами відомого українського історика Н.Яковенко, особливо необхідного нині «певного неконфліктного простору історичних пам'ятей за рахунок акцентів на так званому «позитивному досвіді» минулого»³. Та й серед авторів шкільних підручників зі всесвітньої історії часто трапляються випадкові, але щоразу ті ж самі (мабуть, «особливо наближені» до Міністерства освіти і науки України чи експертно-тендерних комісій зі шкільних підручників), малознані у науковому й педагогічному середовищі особи. Звичайно, є приємні винятки. Наприклад, підручники з історії стародавнього світу К.Бунятяна й С.Селицької, середніх віків – С.Дьячкова, І.Ліхтея, Н.Подалаяк, новітньої історії – П.Полянського та деяких інших авторів.

Дещо краще, на наш погляд, виглядає справа з вузівськими підручниками. Зокрема, помітним доробком українських фахівців зі всесвітньої історії є видання таких новаторських підручників для вищих навчальних закладів, як «Історія первісного суспільства» В.Зубаря та «История Древней Греции и Рима» В.Кадеєва, «Історія стародавнього Сходу» О.Крижанівського, «Історія середньовічного Сходу» В.Рубеля, «Нова історія країн Європи та США» Б.Гончара та Н.Городньої, «Новітня історія країн Європи та Америки» у двох книгах В.Газіна й С.Копилова, «Всесвітня історія XX століття» С.Пивоварова, Я.Серіщева і С.Стельмаха, «Історія західних і південних слов'ян XX століття» за редакцією Є.Пугача, «Новітня історія центральноєвропейських та балканських країн. XX століття» В.Ярового, «Історія країн Центрально-Східної Європи (кінець XX – початок XXI ст.)» М.Кріля та «Історія Центрально-Східної Європи» за редакцією Л.Зашкільняка як вдалої спроби регіонального підходу до висвітлення європейської історії з

найдавніших часів до сучасності, а також «Історія дипломатії від давнини до початку нового часу» А.Зінченка, «Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин» за редакцією Л.Губерського і навчальні посібники й підручники з української та сучасної світової історіографії Я.Калакури, І.Колесник та Л.Зашкільняка. На особливу увагу заслуговують «Вступ до історії» Н.Яковенко та виданий Київським славистичним університетом навчальний посібник «Вступ до історії: Курс лекцій»⁴, в яких, спираючись на світовий досвід історіософії, розкрито сучасні методологічні засади історичної науки, а також багато у чому оригінальний навчальний посібник «Історія сучасного світу» Т.Орлової (2006, 2009 рр.), де у проблемно-хронологічному плані простежуються головні тенденції життєдіяльності людства на етапах індустріального (із кінця XV ст.) і постіндустріального суспільств у духовній сфері, політиці, економіці, міжнародних відносинах, соціосфері тощо.

Слід також вітати перші в Україні спроби, нехай, із нашого погляду, і не зовсім досконалі, підготовки словників-довідників, історичних хронік і хрестоматій зі всесвітньої історії, зокрема словника «Світова історія. XIX–XX століття» львівських істориків І.Підкови та О.Джеджори, «Хрестоматії з нової історії від XV до 60-х років XIX ст.», підготовленої доцентом КНУ Н.Папенко, «Всесвітня історія. Хронологія основних подій» В.Даниленка і С.Кокіна, навчально-довідкового видання за редакцією А.Мартінова під назвою «УСЕ. Всесвітня історія» харківських науковців В.Стрижака і В.Мітягіна, хрестоматії для вузів «Політичні кризи та антитоталітарні рухи у країнах Східної Європи (50–80-ті роки XX ст.)» теж харківських істориків С.Страшнюка та Є.Пугача, підготовлених в Інституті історії України НАНУ анованої історичної хроніки міжнародних відносин «Зовнішня політика України в умовах глобалізації» та перших двох випусків енциклопедичного словника-довідника «Україна в міжнародних відносинах», а також двотомної «Української дипломатичної енциклопедії» за редакцією Л.Губерського. Підготовку подібних словникових та енциклопедичних видань зі всесвітньої історії, історії окремих держав і народів, континентів та регіонів світу або окремих визначних і глобальних історичних подій чи явищ (війн, діаспори тощо) слід обов'язково продовжити, навіть на компілятивній основі, адже вони сприятимуть «пізнанню інших» громадянами України і водночас кращому «пізнанню самих себе». Добрий приклад для наших істориків-всесвітників – виданий 2008 р. видавничим підприємством «Картографія» авторизований переклад англomовної праці Джеффри Паркера атлас «Історія світу» (науковий редактор цього унікального за змістом та яскравого за оформленням видання – автор цих рядків). Вражає, як можна стисло (на 192 с.), наочно й доступно для широкого загалу викласти історію людства, починаючи від походження людини до суспільства XXI століття, із необхідним науковим акцентом як на глобальних історичних подіях, так і на досягненнях різних народів планети в усі часи.

Щодо власне наукових досліджень зі всесвітньої історії, то у нас виразно позначається тенденція опору на кращі досягнення світової історичної науки. Зокрема, триває перегляд методологічних принципів позитивістської історіографії. У цьому контексті набувають поширення соціокультурна історія, історія ментальності та економічних циклів, а також хвилеподібні за характером процеси глобального політичного розвитку та інтеграції. Із цього погляду всесвітня історія стає певною мірою соціологією, повернутою в минуле. З огляду на світові тенденції розвитку всесвітньої історії можна стверджувати, що набуває поширення герменевтика та історична антропологія, гендерна історія. Водночас модний постмодернізм презентований іс-

торичними лінгвістичними і семіотичними дослідженнями. У методологічному сенсі спостерігаємо відхід від догм історичного матеріалізму і дрейф до цивілізаційного або культурологічного підходу, а також синергетичного концептуально-теоретичного аналізу всесвітньої історії. Маємо справу з нелінійним розвитком світового процесу, дискретністю й численними біфуркаціями, остання точка якої припадає саме на початок ХХІ ст. Утім, у методології важливо зберегти прагматичну раціональність. Тому «нова (сучасна) історична наука» не відкидає повністю матеріалістичного розуміння історії. Домінантними стають кількісний аналіз і системний, міждисциплінарний підхід. Математичні методи, наприклад, використовуються з метою прогнозування розвитку міжнародних відносин і прийняття військово-стратегічних рішень, або в історичній демографії. Виходячи з того, що історія людства є не лише історією народів, з яких воно складається, а ще й історією їх взаємодії, в останні роки збільшилася увага науковців до минулого міжнародних відносин, що включає зовнішню політику й дипломатію у межах загальноісторичних процесів.

Властивістю пізнавальної діяльності людського інтелекту, пізнання історичної реальності і творення історичних знань, зокрема, є логічне впорядкування, структуризація і теоретизація здобутих емпіричних даних. Минуле прийнято розглядати через соціальні, етнічні, політичні, економічні, культурні, громадські та інші структури й системи, витворені людьми у процесі їх взаємин. Структуризація, систематизація і диференціація історичних знань, нагромаджуваних фаховими істориками і науково-дослідницькими колективами, привели до запровадження дуже розгалуженої мережі різних «історій» – історії цивілізацій і континентів, народів і держав, соціальних груп і громадських інститутів, війн і дипломатії, господарства, культури, науки і техніки, ідей і релігій, повсякденного життя і ментальностей тощо. Кожен обраний спосіб упорядкування й подачі історичної інформації (знань) продиктований конкретними суспільними потребами відповідної епохи і, звичайно, має право на існування та подальший розвиток. Утім, кожен із них об'єктивно є змістовно однобічним, адже вони покликані доповнювати один одного щодо повноти знань про певний період розвитку історії людства.

У практиці історичної науки й освіти багатьох країн світу, у тому числі України, прийнято виокремлювати зі всесвітньої історії національну – державно- чи етнополітичну історію. Нині такий поділ світової історії викликає критику багатьох фахівців. Адже як і так звана галузева чи предметна історія, що позбавлені можливості дати комплексну характеристику того чи іншого історичного періоду, яка би включала і соціально-економічні, і культурні та інтелектуальні сторони історії, так само, як політичні і дипломатичні, так і національна чи країнознавча історія не може забезпечити комплексний, порівняльний аналіз основних факторів, закономірностей, альтернатив і перспектив історичного процесу на тому чи іншому його етапі. Звичайно, сподіватися, що будь-який єдиний підхід до вивчення всесвітньої історії зможе вичерпно висвітлити який-небудь її період, не можна.

І хоча у сучасній світовій історіографії існують різні схеми «всесвітньої історії» й моделі чи концепції історичних епох, але все ж загалом досі зберігається поділ всесвітньої історії на історію первісного суспільства, стародавню, середньовічну, нову й новітню. Спеціалізація відбувається за рахунок поділу на історію великих, пов'язаних між собою, регіонів світу – Європи, Близького й Середнього Сходу, Центральної Азії, Північної та Південної Америки. Може йтися і про історію окремих зарубіжних країн та історію загального й особливого в явищах, що пережили групи країн і народів (історія

Ренесансу, Реформації, колоніальних захоплень, національно-культурного відродження, наприклад, слов'янських народів тощо). Складовими всесвітньої історії є дослідження окремих процесів: політична, економічна, воєнна, дипломатична історія або історія науки і техніки тощо. Зазначені тенденції, наприклад, представлені на сайті Інституту загальної історії Російської академії наук (<http://www.igh.ru/>).

В Україні дослідження проблем всесвітньої історії нині зосереджено на таких наукових напрямках: антикознавство, візантиністичні студії та сходознавство, вивчення проблем середньовічної європейської історії, нової й новітньої історії країн Європи та Америки, студії з історії міжнародних відносин, зокрема ХХ ст., історична славістика, історія Росії та країн Азії, Африки і Латинської Америки. Досить докладний аналіз новітніх досліджень із цих напрямів усесвітньої історії в Україні міститься в колективній монографії за редакцією професора Л.Зашкільняка⁵. Тому лише зазначимо, що, наприклад, достатньо потужним осередком українського антикознавства залишається харківська школа, очолювана професорами В.Кадеєвим і С.Сорочаном. Плідно працюють також київські, одеські, львівські й чернівецькі античники, закладаються антикознавчі традиції навіть у Дрогобицькому педуніверситеті, викладач якого О.М.Петречко цього річ у червні в Ужгородському національному університеті успішно захистив докторську дисертацію на тему «Суспільно-політичний розвиток Римської імперії в I – на поч. III ст. н.е.: від «відновленої» республіки до сенатської монархії».

Візантиністичні й сходознавчі студії теж отримали нове дихання в незалежній Україні. І це не випадково, адже ще М.Грушевський зазначав, що «ми є одним із найбільш орієнталізованих західних народів – подібно як болгари, серби, іспанці, – і ми повинні не забувати, а розвивати і використовувати те корисне і цінне, що дала нам ся орієнтальна стихія». Створення 1991 р. Інституту сходознавства ім. А.Кримського НАН України, відкриття Східного відділення КНУ, кафедри сходознавства Львівського університету, заснування у Харкові цікавого історико-культурологічного збірника «Схід – Захід» (головний редактор В.Кравченко), нові публікації М.Котляра, С.Малахова, О.Толочка, В.Рички та інших, навіть наукова дискусія, що розгорнулася на шпальтах «Українського гуманітарного огляду» наприкінці 1990-х рр. навколо монографії Н.Нікітенко, присвяченої іконографічним зображенням у Софії Київській, сприяли підвищенню інтересу до візантиністичних студій в Україні.

Певною мірою активізувалися й урізноманітнилися за тематикою дослідження проблем середньовічної європейської історії й нової історії Європи та Америки, з'явилися зокрема цікаві розробки з різних питань цих періодів всесвітньої історії В.Ададурава, Ю.Беловолова, М.Варварцева, І.Жалоби, О.Іваницької, В.Калашникова, О.Дьоміна, В.Дятлова, Ю.Івоніна, І.Ліхтея, І.Мандрика, Н.Подалаяк, С.Трояна, П.Тоцького, В.Ціватого, хоча у цілому і медієвістика, і значення нових історичних явищ та подій модерної історії у розвитку людської цивілізації й надалі залишаються слабкою ланкою сучасних історичних досліджень у нашій країні.

Із проголошенням незалежності України найпомітніші позитивні зрушення у вітчизняній історіографії відбулися в дослідженні новітньої історії країн Європи та Америки і вивченні сучасних міжнародних відносин, починаючи з історії Першої світової війни, де дійсно можна стверджувати про новий етап розвитку, що потребує, мабуть, окремого предметного аналізу. Вочевидь, уповні зрозумілі причини цього цілком закономірного й виправданого, із нашого погляду, явища. Зокрема, створення Інституту

світової економіки і міжнародних відносин, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського та Інституту європейських досліджень НАНУ, київських славистичного, міжнародного та європейського університетів, Дипломатичної академії України при МЗС України, Українського католицького університету у Львові, численних факультетів і кафедр міжнародних відносин у провідних вузах України, а також заснування ними відповідних наукових видань значно розширило структурно-наукову базу для досліджень із новітньої історії і міжнародних відносин. Їх інтенсивному розвитку сприяє і поява достатньої кількості наукової молоді зі знанням іноземних мов та зростання її інтересу до питань історії зарубіжних країн, і ширші можливості вивчення й залучення зарубіжних джерел та літератури, зокрема, завдяки мережі Інтернет. Про розширення географії дослідницьких інтересів молодих істориків-всесвітників можна стверджувати, спираючись на дані щодо захисту ними дисертацій. Зокрема, найбільший інтерес у них викликає новітня історія США, Німеччини, Великобританії, Канади, Франції, Угорщини, Іспанії, Румунії, країн Латинської Америки. Особливо привабливими для молодих істориків є проблеми міжнародних відносин ХХ – початку ХХІ ст. та зовнішньої політики України часів її державності.

Нарешті, останнім часом в Україні відбувається значний поступ історичної славистики взагалі, як, мабуть, єдиної впливової вітчизняної наукової школи з давніми традиціями, та у вивченні новітньої історії країн Центрально-Східної Європи зокрема. Помітним явищем в українській історичній славистиці стали перші синтетичні праці з історії Польщі Л.Зашкільняка і М.Крикуна, Болгарії – В.Чорнія, Словаччини – В.Кріля, а також монографічні дослідження з актуальних проблем новітньої історії Чехословаччини М.Кірсенка, І.Вовканича, В.Приходька, І.Шніцера, Болгарії – В.Бурдяка, Г.Докашенка, Польщі – Л.Алексієвець, Югославії – А.Лапшина, Македонії – Н.Стрельчук, а також численні публікації з історії інших слов'янських народів та минулого міжслов'янських відносин і співпраці. Здобутки історичної славистики у різних аспектах нерівноцінні, тож це має стимулювати подальшу роботу вітчизняних істориків-славистів. Зокрема, потребує нового об'єктивного погляду становище, розвиток і взаємовідносини слов'янських народів у складі Габсбурзької монархії, умови й особливості їх національно-культурного відродження в кінці ХVІІІ – першій половині ХІХ ст., так званий «слов'янський фактор» у роки Першої та Другої світових війн і в сучасних умовах глобалізації та інтеграції в Європі.

Щодо дослідження історії Росії, Білорусії та інших країн СНД, а також держав Азії, Африки та Латинської Америки, то, незважаючи на появу низки нових монографічних праць та інших публікацій українських учених, поки що ці, теж важливі, напрями всесвітньої історії не належать до пріоритетних у сучасній українській історіографії. З урахуванням бурхливих геополітичних змін у світі на особливу увагу, наприклад, заслуговують проблеми історичного розвитку й сучасного становища Росії, Китаю, Індії, Японії, Туреччини та решти держав Тихоокеанського й Близькосхідного регіонів.

Хотілося б зазначити, що одним зі свідчень посилення останнім часом уваги вітчизняних науковців до вивчення проблем всесвітньої історії є заснування й розгортання діяльності нових спеціалізованих вчених рад та науково-дослідницьких центрів і фахових часописів зі всесвітньої історії. Наприклад, у ХНУ ім. В.Каразіна 1994 р. засновано Харківське історико-філологічне товариство, що видає науковий щорічник «Древности». У структурі цього ж університету 2005 р. створено центр болгаристики і балканських досліджень імені М.Дринова (керівники М.Станчев і С.Страшнюк), який уже

провів чотири міжнародні конференції і видав спільно з Болгарською академією наук три томи «Дриновського збірника». У Дніпропетровському національному університеті 1997 р. створено спеціалізований інститут українсько-німецьких відносин (керівник С.Бобильова), який із 2000 р. видає щорічник «Вопросы германской истории». У Луганському національному університеті ім. Т.Шевченка 2001 р. створено НДЦ ім. В.М.Бейліса «Схід-Захід: теорія та історія міжцивілізаційних взаємостосунків» (керівник М.Бур'ян), який із 2006 р. видає науковий збірник «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин», а в Донецькому національному університеті 2007 р. створено науково-інформаційний центр міжнародної безпеки та євроатлантичної співпраці (керівники О.Крапівін та І.Тодоров). При Ужгородському національному університеті вже тривалий час плідно функціонує інститут карпатознавства (директор В.Котигорошко), що видає тематичні збірники наукових праць «Carpatica – Карпатика» (понад 40 випусків), в яких висвітлюється давня і сучасна історія різних народів, що проживали чи проживають у цьому Центральноєвропейському регіоні. Тернопільський національний педагогічний університет ім. В.Гнатюка із 2008 р. видає міжнародний збірник наукових праць «Україна – Європа – Світ» (головний редактор Л.Алексієвський), який широко висвітлює актуальні питання всесвітньої історії й міжнародних відносин. Нещодавно при Національному університеті «Києво-Могилянська академія» засновано науково-дослідний центр орієнталістики ім. О.Піщак (директор І.Срібняк), який спільно з КНУ заснував новий журнал «Українська орієнталістика», а Кам'янець-Подільський національний університет ім. І.Огієнка започаткував видання збірника наукових праць зі всесвітньої історії – «Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи» (головний редактор В.Степанков). Високу оцінку фахівців здобули матеріали зі всесвітньої історії, що регулярно друкуються у періодичних збірниках наукових праць Інституту історії України НАНУ «Україна в Центрально-Східній Європі (із найдавніших часів до XVIII ст.)», «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки», «Ruthenica. Альманах історії та археології Східної Європи», в «Українському історичному журналі», який останнім часом посилив увагу до проблем історії зарубіжних країн та міжнародних відносин, а також у наукових вісниках з історії Ужгородського національного університету, Рівненського державного гуманітарного університету, Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича та деяких інших вищих навчальних закладів України.

Поглибленню досліджень актуальних проблем всесвітньої історії і міжнародних відносин та залученню до науково-дослідницької роботи нових кадрів фахівців, безперечно, сприяють міжнародні та всеукраїнські науково-практичні конференції, читання, круглі столи та семінари, що стають регулярними в багатьох наукових установах та вишах України. Серед останніх таких заходів, що викликали значний науковий резонанс, можна назвати, наприклад, круглий стіл «Україна в Європі: моделі інтеграційного поступу», що відбувся у травні 2009 р. за ініціативи Інституту європейських досліджень НАН України, чи міжнародну науково-практичну конференцію «Країни Центрально-Східної Європи в модерну і постмодерну добу: теоретичні концепції й політичні реалії», проведену у жовтні 2009 р. в Ужгородському національному університеті, або всеукраїнську науково-практичну конференцію «Професійна підготовка фахівців із міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії в Україні: завдання, досвід, перспективи», організовану у квітні 2010 р. Дипломатичною академією України при МЗС України та проведену тоді ж Інститутом історії України НАНУ міжнародну

наукову конференцію «Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги)».

Сприяє розвитку досліджень зі всесвітньої історії в Україні також створення й діяльність національних комітетів, наукових центрів чи асоціацій славістики, полоністики, германістики, іспаністики, китаїстів, діаспорознавства тощо, та міжнародних двосторонніх комісій істориків України й Росії, Польщі, Болгарії, Румунії, Словаччини, Угорщини. Наприклад, лише остання з них, створена 2005 р., провела три наукові конференції і видала 2006 р. двомовний збірник наукових праць «Україна – Угорщина: спільне минуле та сьогодення». На початку травня цього року Інститут історії України НАНУ за внесок у розвиток українсько-словацької співпраці у науковій галузі в рамках багаторічної співпраці з Інститутом суспільних наук Словацької академії наук нагороджено в Братиславі дипломом Словацько-української асоціації та подякою Посольства України у Словацькій Республіці.

Отже, зі сказаного вище можна зробити висновок про досить успішний розвиток основних напрямів дослідження всесвітньої історії у сучасній українській історіографії. Хоча, звичайно, тут ще багато нерозв'язаних проблем. Зокрема, у вітчизняній історіографії всесвітньої історії ще не набула поширення цивілізаційна модель світової історії. Не взято на озброєння постмодерні методологічні підходи, основу яких становлять проблеми історії ментальності, ідентичності та історичної пам'яті. На вдосконалення заслуговують методологічні й концептуальні підходи до всесвітньої історії. Зanedбаними залишаються такі напрями, як історія ідей, глобальна історія. Зокрема, поки що тематика досліджень вітчизняних науковців всесвітньої історії істотно відрізняється від тематики, що розробляється зарубіжними колегами. У нас усе ще переважають такі загальні теми, як внутрішньополітичний, суспільно-політичний і соціально-економічний розвиток, зовнішня політика зарубіжних країн тощо й, наприклад, майже нерозвинута мікроісторія.

Тому при дослідженнях різних періодів усесвітньої історії вважаємо за доцільне, наприклад, зсув акцентів у бік міждисциплінарної історії, причому з перевагою висвітлення політичної, соціальної, культурної та інтелектуальної історії та, меншою мірою, економічної. Нарешті, урахувуючи нинішні геополітичні реалії, вважаємо необхідним поглиблене вивчення всього, що пов'язане із місцем та роллю України у сучасному цивілізованому світі, а також із загальноєвропейським виміром історії, зокрема, основних ідей, сил, рухів і подій, що впродовж століть формували весь континент, його ідентичність, і водночас зростання уваги до особливостей історичного розвитку тих регіонів Європи, що досить тривалий час залишалися поза тими впливами, котрі вважаються визначальними для європейської історичної традиції, їх внеску в спільний досвід суспільного устрою і культури (ідеться про Скандинавію, Центрально-Східну Європу, Середземномор'я, Балкани, тобто, народи і держави, історичний розвиток яких ще не отримав належного висвітлення у нашій історіографії).

Наприклад, щодо історії Центрально-Східної Європи, то вона була для народів і країн регіону, особливо у новітній час, періодом численних історичних викликів і не завжди адекватних, як показало минуле, відповідей, обумовлених як внутрішніми, так і зовнішніми чинниками їх розвитку. Уважаємо, що історична наука, у тому числі й українська, у вивченні новітньої історії цього регіону Європи має широке поле діяльності, адже тут ще багато так званих «білих плям», що потребують як традиційно хронологічного, так і діакронічного дослідження, тобто, вивчення окремих тем і проблем в їх розвитку – у рамках усього ХХ ст. чи значної його частини. Серед них на особливу увагу, із нашого погляду, заслуговують такі тематичні блоки:

– народи Центрально-Східної Європи у Першій світовій війні (політика блокових держав щодо ЦСЄ і зовнішньополітичні орієнтації поневолених народів регіону в роки війни; загострення суспільної кризи у країнах ЦСЄ під час війни та активізація національно-визвольних рухів народів регіону);

– Центрально-Східна Європа між двома світовими війнами (рішення Паризької мирної конференції щодо післявоєнних кордонів та устрою у ЦСЄ; утворення тут нових незалежних держав, проблеми державотворення та основні тенденції й особливості їх розвитку в міжвоєнний період, зокрема, пошук ними «третього шляху» розвитку; наступ тоталітаризму: націоналізм, комунізм, націонал-соціалізм і фашизм; країни ЦСЄ у міжнародних відносинах);

– Центрально-Східна Європа у Другій світовій війні (суспільство і окупаційні режими у країнах ЦСЄ та розгортання рухів Опору народів регіону; держави-сателіти гітлерівської Німеччини у роки війни; ЦСЄ у політиці держав антигітлерівської коаліції; проблеми визволення країн регіону від фашизму);

– структурні зміни в Європі після Другої світової війни і встановлення радянського домінування у країнах ЦСЄ (режим «народної демократії», загальні риси та особливості процесу советизації країн ЦСЄ, становлення, криза та ерозія комуністично-тоталітарних режимів у країнах регіону, характер так званих «міжнародних відносин нового типу», країни ЦСЄ і «холодна війна»);

– антитоталітарні революції кінця 1980-х – початку 1990-х рр. у країнах Центрально-Східної Європи і характер їх постсоціалістичної трансформації наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. («горбачовська перебудова» у СРСР та особливості демократичних революцій і становлення незалежних держав ЦСЄ, демократичний вибір народів регіону та його альтернативи, характер економічних реформ, соціальна структура населення країн ЦСЄ і проблеми його національного відродження, держави регіону в міжнародних відносинах в умовах глобалізації, їх участь у регіональній, субрегіональній і загальноєвропейській інтеграції, проблеми «повернення до Європи» країн і народів ЦСЄ, їх загальноєвропейська перспектива, проблеми членства в НАТО і ЄС) тощо.

Разом із цими вузловими темами новітньої історії Центрально-Східної Європи, звичайно, заслуговують на дослідження й окремі, так звані наскрізні, проблеми історичного розвитку регіону, наприклад такі:

– періодизація та інтерпретація особливостей розвитку народів і країн Центрально-Східної Європи у новітній час;

– етнонаціональні процеси у ЦСЄ, проблеми міграції й національних меншин, міжнаціональні відносини, протистояння і нова культура співжиття і співпраці;

– націоналізм, тоталітаризм, демократичні традиції і права людини у новітній історії ЦСЄ;

– країни ЦСЄ у науково-технічній революції ХХ ст.;

– результати і наслідки модернізації, індустріалізації, урбанізації, глобалізації та особливості становлення постіндустріального суспільства у країнах ЦСЄ;

– еволюційні зміни у соціальній структурі й повсякденному житті народів регіону;

– характерні риси і міжнародні рецепції в розвитку культури і мистецтва у країнах ЦСЄ у ХХ ст.;

– історична пам'ять народів регіону в контексті їх взаємовідносин та європейських цінностей.

Подібний підхід має домінувати, мабуть, і при вивченні новітньої історії інших європейських регіонів, частин і народів світу. Науковий потенціал вітчиз-

няних істориків-усесвітників наразі є достатньо вагомим і загалом придатним для розв'язання цих важливих завдань, хоча, безперечно, потребує всебічної державної (а, можливо, і міжнародної) організаційної й матеріальної підтримки.

Насамкінець, два риторичних запитання. Перше – чи потрібен незалежній Україні окремий академічний інститут всесвітньої історії? Переконалий, так, потрібен і не один, а, можливо, і кілька – із багатьох напрямів дослідження світової історії. Адже, по-перше, висвітлення національної історії України не може бути повноцінним без достатнього врахування регіонального, європейського і світового контексту. По-друге, національна історіографія, що не формує власного бачення навколишнього світу, не може забезпечити інтелектуальні потреби свого народу і сприяти реалізації його національних інтересів у сучасному глобальному світі.

І друге – чи реальне створення такого інституту нині? Позитивну відповідь на це запитання дати важче, хоча науковий потенціал істориків-усесвітників, як уже зазначалося, в Україні досить вагомий і постійно збільшується. Однак існує чимало проблем організаційних, матеріальних тощо. Для початку, на наш погляд, є більш реальний вихід із ситуації.

Згадаймо історію провідної в Україні наукової установи історичного профілю. Згідно з постановою Ради Міністрів УРСР від 2 березня 1953 р. Інститут історії України АН УРСР, утворений 1936 р., почав іменуватися Інститутом історії, утім, головним напрямом досліджень у ньому залишалася, як і раніше, історія України. З огляду на це через п'ять років професор Київського університету А.Введенський саркастично зауважив на адресу інституту (цитую в оригіналі): «Несколько лет тому назад главный штаб нашей украинской исторической науки переменял вывеску. Почему? Ответила старая вывеска и появилась новая вывеска. Вывеска была: Институт истории Украины. Теперь переменяли на – Институт истории. Что же изменилось? По существу, собственно, ничего не изменилось. В самом деле: пять докторов, а если считать Львов – шесть докторов, т.е. больше половины на Украине докторов исторических наук, работают по истории Украины. Из 48 кандидатов 40 работают по истории Украины, 95% творческой продукции идёт по истории Украины. Таким образом, по существу вывеску незачем было менять»⁶.

У 1996 р. інститут знову перейменовано на Інститут історії України. Однак часи змінилися, на порядку денному стоять складні проблеми модернізації українського суспільства в контексті глобальних викликів ХХІ ст. і, мабуть, саме зараз настав час знову повернути йому усталену в науковому середовищі й суспільстві та загальноприйнятую у світі назву – Інститут історії, із виокремленням у ньому спочатку відділення всесвітньої історії (нині в інституті працюють понад 20 докторів і кандидатів історичних наук за спеціальністю «всесвітня історія», чимало інших науковців розробляють проблематику міждисциплінарного характеру) та заснуванням спільно із соціогуманітарними установами НАН та ВНЗ України регіональних філій або профільних центрів і тимчасових творчих колективів. А вже їх діяльність та час підкажуть, як бути далі.

¹ Мазурок О. «...Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...». – Ужгород, 2009. – С.26, 77.

² Див.: Віднянський С.В. Рецепції всесвітньої історії на сторінках «Українського історичного журналу» // Укр. іст. журн. – 2007. – №6. – С.166–180.

³ Концепція нового підручника української історії (лекція доктора історичних наук, професора НаУКМА Наталії Яковенко, прочитана 10 лютого 2010 року у Києві в рамках проекту «Публичные лекции. „політ.ua”») // Форум націй. – 2010. – №3. – С.4.

⁴ Яковенко Н. Вступ до історії. – К., 2007; Алексеев Ю.М., Кравченко Н.М., Крижанівська В.В. Вступ до історії: Курс лекцій: Навч. посібник. – К., 2008. – 296 с.

⁵ Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми. – Л., 2004. – С.260–397.

⁶ Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957–1977): Док. і мат. – К., 2007. – С.5–6.

The basic world history research problems in the independent Ukraine are examined as an actual task and important direction of the domestic historical science development. Specifically, it has been marked the new tendencies and positive changes in a thematic orientation and scientific level of the world history problems and international relations research conducted by Ukrainian scientists, creation of the new specialized research centres, scientific editions and other institutional and organizational forms of development of the world history live issues research.

Н.Ханенко-Фрізен*

**У ПОШУКАХ НОВОГО СУБ'ЄКТА ІСТОРІЇ:
ПРОЕКТ «УСНА ІСТОРІЯ ДЕКОЛЕКТИВІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ
1990-х рр. – СЕЛЯНСЬКИЙ ДОСВІД»****

У статті йдеться про усно-історичний проект, який, на думку авторки, безпосередньо стосується процесу деоб'єктивізації соціальних агентів історії – процесу, що розпочався у східноєвропейських суспільствознавчих студіях із розпадом попереднього політичного ладу. Зокрема, йдеться про те, яким чином нещодавно реалізований проект «Усна історія деколективізації в Україні 1990-х рр. – селянський досвід» при визначенні свого суб'єкта дослідження виокремлює ще одного активного агента української історії XX ст. – розколгоспненого селянина.

Із розвалом соціалістичного табору (кінець 1980-х – початок 1990-х рр.) у суспільствознавчих науках країн Східної Європи розпочався процес поступового здобування усною історією нових позицій та авторитету як потужного методу й самостійного напрямку соціально-історичних студій. Чи можна пояснити цей процес лише тим, що зі зміною політичного ладу науковий доробок Заходу став більш доступним східноєвропейським гуманітаріям, і, відтак, дослідники отримали кращі можливості інкорпоровати у свою роботу надбання усної історії, яка на цей час уже оформилася в окрему наукову дисципліну зі своїм власним дослідницьким інструментарієм?

Чим саме можна пояснити й те, що метод усної історії у постсоціалістичний період особливо активно залучався вченими при реалізації так званих реконструктивістських проектів, спрямованих на ревізію соціалістичної доби – як, наприклад, переосмислення історії ГУЛАГ, блокади Ленінграда, колективізації 1930-х рр., голодомору 1933 р., долі вояків УПА у повоєнні роки та греко-католицької церкви у радянський період тощо – тоді, як інші аспекти минулого цікавили усних істориків менше? Чи буде вичерпним пояс-

* Ханенко-Фрізен Наталія – професор-доцент культурної антропології Коледжу св.Томаса Мора Саскачеванського університету (Саскатун, Канада).

E-mail: khanenko-friesen@stmcollege.ca

** Основні тези статті було оприлюднено під час міжнародної наукової конференції «У пошуках власного голосу: усна історія як теорія, метод та джерело» (Харків, 11–12 грудня 2009 р.), організованої Центром досліджень української спадщини Коледжу св.Томаса Мора Саскачеванського університету, Східним інститутом українознавства ім. Ковальських Харківського національного університету ім. В.Каразіна та Українською асоціацією усної історії.